

© Митя Фролкін

Олександр Бойченко — есеїст, публіцист, перекладач, автор різножанрових збірок «Щось на кшталт Шатокуа», «Шатокуа плюс», «Аби книжка», «Мої серед чужих», «Більше/Менше», «50 відсотків рації», «Wasi, nasi oraz inni».

«Критерії художності тексту, а також уявлення про добрий смак і відповідний сміх упродовж історії неодноразово змінювалися. Але було й дещо незмінне. Тисячоліттями причетні до "красного письменства" люди знали сформульований ще давньоіндійською поетикою принцип: художній текст тим і відрізняється від бухгалтерської документації чи кримінального кодексу, що його зміст ніколи не виражає себе безпосередньо, бо слова в ньому, вступаючи в гру з різноманітними контекстами, набувають інших — важливіших за прямі — значень. Нині це знання разом із умінням неквапливо й сумлінно розшифровувати художні твори стрімко вивітряється з читацьких голів. Перефразовуючи Єжи Леца, добре би було, якби істоти, які не мають жодного стосунку до літератури, не мали до літератури жодного стосунку. Але добре вже не буде. Буде тільки гірше. Аж котрогось дня вся література перетвориться у сприйнятті мільярдів самовпевнених ідіотів на сповнену шуму і люти оповідку, яка не означає нічого».

В оформленні обкладинки використано картину Ежена Ізабе «Дерев'яний міст».

ISBN 978-617-614-224-9

9 786176 142249

Олександр
Бойченко

Країна за
Збручем

Олександр Бойченко

Країна за Збручем

УДК 82-3
Б 779

Бойченко, Олександр

Країна за Збручем / Олександр Бойченко. – Чернівці : Книги – XXI, 2018. – 208 с.

ISBN 978-617-614-224-9

Чому «Країна за Збручем»? Тому що новелістичні есеї та есеїстичні новели, з яких ця збірка складається, впродовж двох останніх років планомірно – тобто відразу з думкою про майбутню книжкову композицію – писалися для сайту zbruc.eu і журналу «Країна». За решту потенційних читацьких асоціацій, конотацій та аберацій автор відповідальності не несе.

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та в будь-який спосіб, зокрема електронно, без письмової згоди правовласників заборонено.

ISBN 978-617-614-224-9

© Книги – XXI, 2018
© Олександр Бойченко, 2018, *текст*
© Анна Стьопіна, 2018, *обкладинка*

Зміст

ЗБРУЧ

Коротка мить щастя	7
Недомобілізація.	10
Достатня підстава.	14
Зовсім остання територія	18
Плюс-мінус креоли.	23
Не сплю і думаю.	27
Знову не сплю і думаю	32
Лагідна утопія.	37
З цього можна було зробити 24 романи	41
Маленька різниця	45
Нові метафори старого фестивалю.	49
Протокол розбіжностей чи concordia discors?	53
Захарщені стежки добра і зла	58
Прокрустинація.	62
Крок вперед, два кроки назад, або Добрі наміри й емпіріокритицизм	66
Питання на довгі часи	70
Про фашистів і людей	75
Double bind	79
Імунізація або смерть	83
...and signifying nothing.	87
Інші заходи	93
Але визволи нас від лукавих.	97
Чи є життя після Криму?.	102
Ви, білі	106
Амба	110
Виїзний бойкот	114
Nie dajmy się zwiariować.	119
I'll never outgrow it	123

КРАЇНА

Доки не почалось	129
Не вернуться сподівані.	132
Любий Люблін	135
Топить кораблі	138
Однажды герой	141
Мовні права і обов'язки	144
Без віз.	147
Minnesota Dream	150
Харків альтернативний	153
Случилось худшее	156
Ми восени такі схожі	159
В дощі рожевiють її корпуси.	161
Але я знов сюди прийду	164
Добрі в Гамерици	167
Чортопіль зусібіч оточений	170
З журбою радiсть	173
Росла собі ялиночка	176
Привид опери	179
Беру тебе і прирікаю	182
Чуття стороннього в родині	185
Наркомани на городі	188
Каліна-Маліна.	191
Зустріч однокласників	194
Несправедливо, дуже несправедливо	197
Здавалося б, слова	200
Свято винограду	203
Як їх писати	205

ЗБРУЧ

Коротка мить щастя

Хто пише, той знає, яке це щастя – писати. Більшим за щастя писати є тільки щастя не писати. Читати, дивитися, слухати – і не мусити з жодного приводу висловлювати своєї неоціненої думки, не втрачати жодної чудової нагоди промовчати.

У році 2016 я нарешті досяг омріяної досконалості і в абсолютно бездоганному стилі не написав ані слова про:

– Brexit, який так засмутив прогресивну громадськість, хоча зрозуміло, що якби ми були британцями, то теж не хотіли б мати з нинішнім Євросоюзом нічого спільного, але ми – не британці, тому Євросоюз нам вкрай потрібен, шкода лише, що ми йому – ні; з іншого боку, зрозуміло, що якби ми були мешканцями так званого європейського дому, то теж не дуже б квапилися впускати до себе далеких бідних родичів, бо навіщо комусь чужі клопоти, коли своїх уже по саму стелю;

– перемогу Дональда Трампа, яка засмутила прогресивну громадськість ще більше, ніж Brexit, хоча зрозуміло, що перемога ця була цілком закономірною: Сполучені Штати Америки – це спрямована в завтрашній день країна, що постала внаслідок ризикованої спроби втекти від правил старого світу і збудувати на власний розсуд новий; відтак сьогодні, опинившись у ситуації вибору між двома політичними хворобами, американці проголосували не за безсилий маразм минулого, а за популістичну психопатію

майбутнього – того схибленого майбутнього, яке, схоже, невдовзі чекає на всіх землях;

– війну на Донбасі, яка продовжує забирати людські життя і висмоктувати з країни матеріальні ресурси, хоча зрозуміло, що нічого нового на цю тему я і так би не вигадав; як і раніше, варіантів розвитку подій у нас є два: або ми зазнаємо невеличкої поразки, тобто остаточно втратимо частину Донбасу, – і тоді перед нами відкриється можливість здобути велику перемогу, тобто реформувати решту країни; або ж ми здобудемо невеличку перемогу, тобто повернемо собі втрачену частину Донбасу, – і тоді дуже швидко зазнаємо великої поразки, тобто остаточного політичного й економічного краху; втім, є ще й третій варіант: залишити все на східному фронті без змін, не наступати й не відступати, але й далі втрачати людей і витрачати ресурси – і тоді ми навіть без повернення Донецька з Луганськом усе одно угробимо країну, тільки в трохи повільнішому темпі;

– Петра Порошенка, який у дві тисячі шістнадцяте пообіцяв нам негайне запровадження безвізового режиму, хоча зрозуміло, що нашою значно більшою за візовий режим проблемою є сам Петро Порошенко, бо візи українцям колись таки скасують, а от відучити Петра Олексійовича молоти цілими мішками патетичну гречану вовну не зможе ніхто й ніколи; був за часів Порошенкової молодості такий трагікомічний фільм «Осінній марафон», герой якого щиро страждав і при цьому тремтячим голосом брехав усім довкола в живі очі, а припертий до стіни питанням про недолуго приховане майно відповідав: «Це Євдокимова куртка»; спробувавши ж одного разу сказати правду, цей герой просто дістав по морді й залишився покинутим посеред безраднісного пейзажу; по морді, до речі, він дістав від жінки;

– Надію Савченко, яку той-таки Петро Порошенко називав символом України і яка після виходу з російської в'язниці стрімко перетворилася в очач більшості українців чи то на

примітивну ідіотку, чи на цинічну пройдисвітку, а чи на агентку ворожих сил, хоча зрозуміло, що це саме той випадок, коли президент не помилився: Надія Савченко справді є символом України, бо хто краще за нас уміє спочатку здивувати світ жертовністю й героїзмом, а тоді – думаючи, що ми такі хитрі й ніхто не бачить, – заходитися дурити одні одних і на радість ворогам вкотре заганяти себе в ідіотичне становище;

– Волинь і «Волинь», які останнім часом заповнили простір польсько-українських стосунків, хоча зрозуміло, що задля власного оздоровлення ми мусимо навчитися адекватно говорити про наші звірства, не чекаючи на підказки з польського боку, натомість про ретельно продуманий, а однак історично непереконливий і художньо посередньенький фільм Войцеха Смажовського можна було б говорити менше; якби це залежало від мене, я б організував показ «Волині» в усіх кінотеатрах України – бодай для того, щоб ми переконалися: невдалі фільми вміють знімати не лише у нас; а ось чого зовсім не варто робити – це ображати наших усе ще численних польських друзів, звинувачуючи їх у всьому, що нині витворяє їхня влада: як-не-як, президентом України ще недавно був сумнозвісний тупий предмет, але вони нас тоді не звинувачували й не ображали, а всіляко підтримували;

– електронні декларації і плагіаторські скандали, допит Януковича і квартиру Лещенка, відставку Саакашвілі й бенефіс Новинського, півки Онищенка і теплі краї Каськіва та ще сотні інших речей, про які я цілий рік мав щастя навіть не думати.

Але щастя – на те й щастя, щоб не тривати довго. Не встигне людина як слід розлінитися, а вже починає хотіти їсти і мусить братися до якоїсь роботи. Оскільки ж нічого кориснішого ця людина у своєму житті робити чомусь не навчилася, то доведеться знову писати. Ну, принаймні в одному можна не сумніватися: різноманітних – за винятком хороших – інформаційних приводів рік, що надходить, подарує нам аж ніяк не менше, ніж рік, що минає.

Недомобілізація

Сильна книжка – ці «*Les Bienveillantes*» Джонатана Літтелла. Народжений у США єврей, чий предки колись емігрували з підросійської Польщі, Літтелл після закінчення Єльського університету добряче попрацював у складі гуманітарної місії в різних гарячих точках, зокрема – і в Чечні, одружився з бельгійкою, оселився в Іспанії і написав французькою мовою роман на 1000 сторінок від імені німецького есесівця-гомосексуала. І то як написав: формально вибудувавши його за зразком сюїт Рамо, змістовно ж – не вперше в історії літератури, але вельми несподівано – переповівши нам міф про Ореста, Агамемнона, Клітемнестру і решту більших чи менших жертв невблаганної Долі.

Ось про це би й поговорити. Але кого таке сьогодні цікавить – усі ці міфи з сюїтами? Ні, сьогодні читачу подавай актуальність. Якої, до речі, в романі теж не бракує. Наприклад, у розпачливих міркуваннях оповідача про неможливість виграти війну, коли верховне головнокомандування спускає тобі два взаємовиключні накази, змушуючи виконувати їх одночасно і заявляючи, що вони обидва є пріоритетними. Не додають, прямо треба відзначити, такі накази бійцям мотивації. Аж бійці починають підозрювати, що їхнє головнокомандування або веде якісь свої таємні ігри, або саме не знає, чого хоче.

Росіяни переклали цей роман як «Благоволительницы». Наскільки пригадую Есхілових «Евменід» (бо назва походить саме звідти), такого слова ні в перекладі Соломона Апта, ні в перекладі В'ячеслава Іванова немає. Є інші: *добрые, благие, благосклонные*. Натомість в українських «Евменідах» у перекладі Андрія Содомори вжито епітет «прихильні». То, певно, так би мала звучати українською й назва роману Літтелла, якби тільки українською він уже був. Але його нема, тому я прочитав польською. У поляків принаймні все збігається: і Афіна (точніше, Атена) звертається до ериній, мовляв, будете відтепер евменідами, *Voginie Łaskawe*; і роман називається «*Łaskawe*».

Втім, хоч би яку з назв обрати, а головний – сповнений чорної іронії – меседж усе одно збережеться. Адже евменіди-еринії – це жахливі богині помсти, які безжально переслідують людей, винних у кровних злочинах, як-от батько-, діто- чи братовбивство. І власне в цьому переслідуванні злочинця до самої смерті полягає їхня «*łaska*», «благоволеніє» і «прихильність» – звісно, не до вбивць, а до світового ладу, який інакше поляже в руїнах і попелі.

Коротше, хорошу книжку написав Літтелл. Бо хорошими я називаю книжки, які дають можливість читачеві замислитися над тим, що мучить не так автора, як самого читача. Скажімо, над мобілізацією. Ясно, що з усіляких українських соціопитувань уже й сміятися гріх, але хай ще цього разу приторочу. Отже, якесь там опитування – якраз у дні оголошення чергової мобілізаційної хвилі – показало, що 88% громадян України виступають проти відокремлення Донбасу. Ліньки точно вираховувати, але теоретично це мало б означати, що у нас є мільйонів десять чоловіків, ладних воювати за «територіальну цілісність» і тому подібні словосполучення. На практиці, однак, ситуація виявилася трохи іншою. Настільки трохи іншою, що військкоматам ледве вдалося назбирати кілька

десятків тисяч. Причому немало з них – обманом або силою. Як таке може бути?

Добре, будь-який народ значною мірою складається з ідіотів, і ми – не виняток. Тому можна припустити, що багато хто, відповідаючи на донбаське питання, просто його не зрозумів. Але ж не 88%. Тоді в чому річ? В елементарному боягузтві? Звичайно, і в ньому також. Але не лише. Візьмемо – щоб далеко не шукати – чоловіка, який давно розміняв п'ятий десяток, поставив на дорослі ноги дитину, сплатив кредит і, в принципі, досяг усього, чого мав досягти. Чому б такому чоловікові не спробувати загинути за той-таки Донбас? Що його стримує?

Джонатан Літтелл знає причину, яка стримує бодай декого з нас. Відомо: громадянин на час війни втрачає одне з найпідставовіших своїх прав – право на життя. Рідше, зауважує Літтелл, говориться про те, що на час війни держава позбавляє громадянина не менш важливого права – права не вбивати. Кожен, перепрошую за нагадування, хто народився, мусить померти. Але далеко не кожен мусить сам стати вбивцею. Війна ж вимагає від нас готовності й до цього.

Ось тільки наш випадок з морального погляду – ще гірший за війну. Бо війна принаймні стосується всіх і, відповідно, на всіх ділить загальну вину. Тим часом у нас офіційно війни немає. Зате є часткова мобілізація, що перетворює на офірних цапів нерідко цілком випадкових людей, які не встигли заховатися від Долі в особі сумнівного «военкома». І є військові дії, в процесі яких цілком випадкові люди часто не мають поняття, чи вони щойно здійснили подвиг, а чи скоїли злочин проти тих, хто не встиг заховатися від їхніх снарядів по той бік лінії відсутнього фронту.

Мало того. Ці військові дії без війни ведуться на території, яку наше головнокомандування вперто називає

українською. Відтак постає дилема. Якщо – попри всі їхні референдумні вподобання – на Донбасі живуть наші брати-українці, то чому ми їх убиваємо, віддаючи своє сумління на довічну поталу ериніям? А якщо весь цей еленеродеенерівський електорат нашими братами не є, то якої соборної матері ми взагалі там шукаємо? Боюсь, що без чітких відповідей з боку головнокомандування на ці – зовсім не соціологічні – питання суттєве збільшення кількості бажаючих бути змитими наступною хвилею мобілізації Україні не світить.

Достатня підстава

Дві історійки – і що важливо: не про мову. Тобто і про мову також, але не вона тут головне. Бо головне – що в Україні, подекують, нарешті формується політична нація, яка охоплює різних людей, незалежно від їхньої етнічної приналежності, місця народження чи тієї-таки мови домашнього спілкування. І я з цим категорично погоджуюсь. Та і як не погодитися на тлі такої кількості прикладів: і на фронті, і в тилу, і в політиці, і де завгодно. Втягуються, коротше, люди, *обретають родіну*. Чого ще хотіти?

Хіба одного: навчитися відрізняти про всяк военний випадок тих, хто втягується, від усіляких світоглядних креолів. Навчитися – і відповідним чином до них ставитись. Як-от до героїні першої історійки.

Події розгортались у Варшаві, на стипендії міністра культури Польщі. Ну, на тій стипендії вже стільки митців з України побувало, що лінки й розказувати. Приїжджаєш на півроку, дістаєш помешкання, гроші на харчування та професійні витрати – і працєю. А наприкінці міністр вручає кожному диплом, який, зрозуміло, треба обмити. Тоді стипендіати – хто має бажання – збираються гуртом, дякують керівникам своїх проектів і закушують. І підходить по колу черга виголосити тост до певної на вигляд тридцятилітньої художниці з хай не кажу якого міста, але декотрі вважають його українським. Територіально,

як на те, воно і є українським. І ця художниця в преамбулі заявляє:

– *Ви уж ізвініте, – заявляє, – могу по-русскі ілі по-польскі. Как хотіте?*

На що я, звичайно, цілком доброзичливим тоном голосно запитую:

– Ти бач, – запитую я голосно свого приятеля-перекладача, – наскільки українська мова все ж таки важча за польську? Тридцять років людина може прожити в Україні – і ні в зуб ногою, навіть на тост кілька речень не назбирає. А посидить шість місяців у Польщі – і *проше бардзо, юж щека, як карабін машинови.*

У відповідь представниця штук пенькних передбачувано обурюється, мовляв, *настоящій художник не обязан національно самоідентифіціюватися, он маєє право ошущать себя гражданином міра і владеть язикамі, какіє єму нравятся.* І ще там щось про всемірну отзывчівость достоевской души.

Тоді вже, ясна річ, не витримує мій приятель і, як то кажуть, ретельно добираючи слова, виціджує приблизно таке:

– Слухай, мендо упердліва, як ти там владеєш язиком – це твоя особиста справа. Але цю стипендію призначають винятково громадянам кількох східнопартнерських країн. Гражданів міра серед можливих претендентів не вказано. То ти від якої країни заповнювала аплікаційну форму, га?

На тому дискусія про право митця на самовизначення і закінчилася: художниця, схопивши манатки, вибігла в липневу варшавську ніч, а ми залишилися протяжно співати сумних пісень.

Друга ж історійка належить до тих, які виразно не годяться для романів чи оповідань, бо мудрі критики відразу зауважать, що автор перестарався, відійшов задалеко від художньої правди і впав у кітч. І правильно зауважать. Ціле

щастя, що романів з оповіданнями я писати не мушу, тож можу собі дозволити – замість художньої – правду життєву.

Отож у моєї дружини є подружка. Близька. Одна з найближчих. Родом вона із Красноярська, але після школи вступила до Чернівецького університету, познайомила-ся на першому курсі з моєю майбутньою дружиною, і от вони собі дотепер ходять одна до одної в гості з тортами й фісташками. А оскільки відтоді в житті моєї дружини з'явився я, то так автоматично склалося, що це вже й моя подружка. Наша, одне слово.

З іншого боку, у моєї дружини є ще й вуйко. А оскільки це моя дружина, то й вуйко, знову ж таки, якоюсь мірою мій. У сенсі наш. Народився він невдовзі після Першої світової війни в українському селі на території тодішньої – та й теперішньої – Польщі. Тому під час Другої світової пішов в УПА. Відтак після війни потрапив до таборів Красноярського краю. Про його лісопозавальні поневіряння ми знаємо далеко не все: не любить вуйко згадувати ті морозні роки. Але щось, однак, знаємо: про криївку, з якої його, неприємного від газу, витягли енкаведисти; про табори, в яких він сидів; про місце заслання; і про бунт у зоні, коли політ'язні голими руками забили до смерті якогось нелюда-наглядача.

Натомість наша подружка про свого діда донедавна не знала майже нічого. Знала тільки, що діда не стало, коли її мама була зовсім маленькою. Нарешті дізналася – і прибігла до нас. Ви вже теж здогадалися, чи не так? Так, її дід працював наглядачем у тому таборі, де сидів наш вуйко. І саме його колишні упівці, відповідаючи звірством на звірство, як виявилось, дослівно роздерли на шматки.

Чи вплинула ця інформація на наше ставлення до подружки і навпаки? Абсолютно ні. Як працівниця державної установи вона спілкується на роботі українською, але як етнічна росіянка вдома послуговується російською: нас це не обходить. Вона і з нами зазвичай розмовляє зручнішою

для неї рідною мовою: нам це не заважає. І ще нам все одно, що вона думає про Бандеру і Мельника, Петлюру і Скоропадського, Івана Мазепу і Богдана Хмельницького. Є тільки одна, сказати б, морально-політична обставина, яка могла б зіпсувати наші стосунки: якби наша подружка раптом зажадала від нас співчуття з приводу лютої смерті її діда. Але їй таке й на думку не спадає. Просто вона чітко усвідомлює, що живе в країні, за яку воював наш вуйко, а не в країні, де здійснював свої вертухайські подвиги її дід. І цього досить – не лише для її українського громадянства, а й для нашої з нею міжетнічної дружби.

Зовсім остання територія

Таке питання: коли хтось – наприклад, Сергій Жадан – називає підміною понять аж ніяк не підміну понять, то чи можна сказати, що він вдається до підміни понять? Бо дослівно Жадан сказав ось що: «У нас відбувається боротьба не за українську мову, а проти російської. Така невелика підміна понять, а вона змінює фактично все».

Сам я – хлопець сільський, люблю закони формальної логіки і щоб між сусідами стояли плоти. Тобто не те щоб мені подобалися плоти як такі. Просто я люблю знати, де на цьому світі моя територія, а де – не моя. І щоб це знати, мені потрібні чітко встановлені межі. Доки мій сусід перебуває по свій бік плоту, він може робити що завгодно. Але якщо він надумає посіяти свої огірки на моїй ділянці, я почну боротися. У цілковитій згоді з фундаментальним для логіки законом тотожності я можу назвати цю боротьбу як боротьбою за свою територію, так і боротьбою проти сусіда з його огірками. А все тому, що на змістовному рівні абстрактний закон тотожності вимагає врахування конкретного контексту. Якби сусід не зазіхав на мій життєвий простір, друге твердження стосовно першого було б підміною понять. Але оскільки він зазіхає, то ці два твердження – про боротьбу за і боротьбу проти – з погляду змісту є тотожними. Натомість ім'я цього сусіда – буде він Євлампій, Збишек чи, припустімо, Думітру – принципового значення не має.

Так само в контексті загальноукраїнської мовної ситуації не підміною понять, а якраз тотожними поняттями є боротьба за українську мову і боротьба проти російської. Не тому, що російська погана (поганих мов не буває), і навіть не тому, що це «мова ворога» (нею розмовляють не лише наші вороги). А тому, що фактично вона в Україні – принаймні в усіх містах на схід від Збруча – домінує. Якби домінувала польська чи румунська, боротьба за українську мову автоматично означала би боротьбу проти польської чи румунської, як це, зрештою, і відбувалося колись у Галичині й на Буковині відповідно. Але сьогодні домінує російська.

Тим часом є чимало мудрих людей, які кажуть, що це не страшно. Або – зачитую, приміром, Ярослава Грицака – «що є речі важливіші». І після подібних заяв можливості конструктивної дискусії вичерпуються, бо що таке страшно і що таке важливо – кожен розуміє по-своєму, і логіка тут безсила. Комусь і вмерти не страшно, а хтось непритомніє, побачивши мишу чи павука. Для когось важливішими є секс, драг'з і рок-н-рол, а для когось – піст, молитва і розмір субсидії.

Відтак: у суперечці довкола «мовного питання» я не знайду аргументів, які прозвучали б переконливо для людей з інакшою, ніж моя, шкалою цінностей. Але це не означає, що я від цієї своєї шкали відступлюся. Для вас домінування російської мови в Україні не страшне? А для мене страшне. Значно страшніше за втрату Криму й Донбасу. Втім, «значно страшніше» – погане формулювання, бо саме завдяки «втратам» тотально русифікованих регіонів з'являється надія почати позбуватися й чужого мовного домінування. А що його треба позбутися за всяку ціну – для мене річ безсумнівна. Настільки за всяку, що заради цього позбування я б добровільно віддав комусь ще кілька Єнакієвих, чи як вони там називаються.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.